

JANA VIGNATIOVÁ
Brno

MARGINÁLIE K POHŘEBNÍMU RITU NA JIŽNÍM PŘEDHRADÍ POHANSKA

(Příspěvek je součástí projektu řešeného s podporou grantu GAČR 404/94/0410)

Součástí rozsáhlého sídlištního areálu na jižním předhradí slovanského hradiště na Pohansku (okr. Břeclav), zkoumaného v letech 1960 až 1962 a 1975 až 1979 (VIGNATIOVÁ 1992), byla dvě malá kostrová pohřebiště (VIGNATIOVÁ 1977/78), menší skupinky hrobů i ojedinělé hroby (celkem 201 hrobů). Jak obě menší pohřebiště, na nichž bylo přibližně po 30 až 40 hrobech, tak i skupinky a samostatné hroby, byly situovány uvnitř zástavby v blízkosti obytných chat či hospodářských zařízení. V celé sídlištní aglomeraci o rozsahu nejméně 6 až 7 ha se nepodařilo zachytit okrsek, který by byl vyhrazen pouze pro pohřbívání, i když tuto možnost nelze zatím vyloučit, protože konec sídliště byl zřetelný jen ve východním úseku zkoumané plochy, zatím co směrem k západu i jihu sídlištní objekty pokračovaly ještě dále do nezkoumaných částí; v severním směru (blíže k opevněnému hradištku) byla kontinuitní zástavba v poslední době potvrzena výzkumy menší plochy, vzdálené asi 70 m severně (VIGNATIOVÁ 1993, 1994, 1995).

Převážná většina z 201 prozkoumaných hrobů byla ve větší či menší míře poškozena nebo téměř zničena; velký počet hrobů byl totiž do původního povrchu zahlouben poměrně mělce (50 až 70 cm), zvláště pokud šlo o dětské hroby; těžké mechanizmy, které před záchranným výzkumem a výstavbou odlehčovacího kanálu plochu odlesňovaly a skrývaly až do hloubky cca 40 cm, mnohé hroby porušily a také svou vahou kostry (i některé milodary) rozdrtily. Přesto bylo možno zjistit u 173 hrobů základní údaje (rozměry hrobových jam, orientaci, polohu mrtvých), méně často pohlaví a věk pohřbených i skutečný počet předmětů, tvořících výbavu a milodary. Celkové zhodnocení pohřbů z jižního předhradí je tématem dokončované práce, v tomto exkursu bych však ráda upozornila na určitý jev, který ve srovnání s dalšími pohřebišti jak na Pohansku, tak i na

dalších lokalitách z velkomoravského období patrně vyžaduje soustavnější pozornost i nové zhodnocení. Při sledování způsobu pohřbívání u hrobů na jižním předhradí bylo možno zaznamenat, že se zde vedle běžného uložení nebožtíka v poloze nznak s modifikovanou úpravou polohy paží, případně nohou, poměrně často vyskytují v hrobech mrtví s více či méně skrčeným tělem uloženým na pravém nebo levém boku; takových pohřbů zde bylo 21 z celkového počtu 173 hrobů se zjistitelnou polohou těla, to znamená více než 12 %.

Výrazným odchytkám proti běžné normě v pohřebním ritu u slovanských kostrových hrobů se v minulosti i v současnosti věnuje nemálo našich autorů (NIEDERLE 1919; BORKOVSKÝ 1939, 1948; EISNER 1952; HRUBÝ 1955; NĚMEJCOVÁ–PAVÚKOVÁ 1962; VALLÁŠEK 1962; DOSTÁL 1966, 1984; MAREŠOVÁ 1983 a d.), nejšířěji se touto problematikou zabývala Z. Krumphanzlová (KRUPHANZLOVÁ 1961, 1964) v souvislosti s pohřebišťem v Lahovicích. Uložení mrtvého na břicho, ve skrčené poloze, se svázaným tělem, pod kamenným přikrovem nebo závalem, s doklady o probíjení některých částí těla nebo jejich oddělování, případně jiné zásahy byly většinou pokládány za projev protivampyrických opatření. K takovéto interpretaci přispívala skutečnost, že pohřby s uvedenou úpravou zemřelého se vyskytovaly poměrně ojediněle (St. Město Valy, Mikulčice pohřebiště u 1. a 2. kostela, Mikulčice dvouapsidová rotunda, Břeclav Pohansko pohřebiště u kostela, Uh. Hradiště – Sady Dolní Kotvice, Pobedim – Na laze, Nitra Lupka) a také často mimo centrální část pohřebiště, na jeho okrajích, nebo byly tyto hroby soustředěny do zvláštní skupinky. Poněkud jinou situaci je však možno zaznamenat na některých velkomoravských lokalitách, prozkoumaných a publikovaných v posledních desetiletích. Jako příklad lze uvést vedle hrobů z jižního předhradí z Pohanska také pohřebiště na Klášteřsku v Mikulčicích (KLANICA 1985), pohřebiště „Za kostolom“ na Devínskej Kobyle (PLACHÁ, HLAVICOVÁ, KELLER 1990) a do jisté míry i pohřby na sídlišti v Mužle Čenkove (HANULIAK, KUZMA, ŠALKOVSKÝ 1993). Na těchto pohřebištích a sídlišťích je výskyt hrobů se skrčenými pohřby na boku procentuálně vyšší a charakteristika tímto způsobem uložených pohřbů má některé odlišné rysy.

Na jižním předhradí Pohanska bylo zjištěno 21 skrčených pohřbů uložených na boku (hrob 7a, 7b, 12, 17, 44, 45, 50a, 52, 64, 91, 122, 131, 133, 139, 142, 146, 149, 150, 170, 179, 182); tyto hroby nebyly koncentrovány v některém úseku sídliště, ale vyskytovaly se bez vzájemné souvztáznosti v prostoru celého osídleného areálu, jak na jednom z malých pohřebišť, tak samostatně v blízkosti dalších hrobů či sídlištních objektů (obr. 1 až 3). Ve dvou hrobech bylo po dvou pohřbech (hr. 7a, 7b oba skrčené; hr. 50a skrčená žena, 50b dítě v poloze nznak), 5 pohřbů bylo ženských (7a, 50a, 52, 64, 122), 1 mužský (hr. 44), 8 dětských (hr. 12, 17, 45, 91, 131, 133, 142, 146), 5 dospělých jedinců bez určení pohlaví (7b, 149, 150, 179, 182) a dva pohřby u nichž nebylo možno zjistit pohlaví ani věk (hr. 139, 170). V silně skrčené poloze (kolena dosahují k hrudníku, případně k dolní čelisti, ruce v pánvi, v hrudníku, nebo složeny u dolní čelisti)

bylo uloženo 12 koster (hr. 7a, 7b, 17, 44, 50, 122, 133, 139, 142, 146, 150, 179), v mírněji pokrčené pozici leželo 7 koster (hr. 45, 52, 64, 91, 131, 149, 182) a u 2 pohřbů se zachovala jen polovina těla (hr. 12 horní polovina, hr. 170 nohy a část čelisti) a nelze s jistotou rozhodnout o míře skrčení. Na pravém boku bylo uloženo 8 pohřbených (hr. 7a, 12, 44, 45, 52, 64, 131, 170), na levém 13 nebožtíků (hr. 7b, 17, 50, 91, 122, 133, 139, 142, 146, 149, 150, 179, 182); u 3 koster byla zjištěna výbava (hr. 7a dvě nádoby; hr. 133 jedna nádoba; hr. 122 po čtyřech bronzových náušnicích u každého spánku, část nádoby, velký tuhový stěp, zlomek železného předmětu). Orientace skrčených pohřbů nebyla jednotná; ve směru SV–JZ bylo 6 pohřbených (hr. 7a, 44, 50a, 52, 122, 142), stejně tak 6 ve směru JZ–SV (hr. 7b, 17, 64, 91, 146, 179), 5 pohřbených bylo orientováno SZ–JV (hr. 12, 131, 133, 149, 170), dva JV–SZ (hr. 45, 150) a po jednom V–Z (hr. 139) a Z–V (hr. 182). Na orientaci pohřbených patrně neměly vliv pohlaví a věk mrtvých, protože ani jedna skupina nevykazuje častější zastoupení některého směru. Při pohledu na plán sídlištního areálu je zřejmé, že s výjimkou 3 hrobů (hr. 45, 50, 179), které ležely osamoceně, se většina skrčených hrobů přizpůsobovala alespoň přibližně svojí orientací buď hrobům ležícím v jejich blízkosti (hr. 44, 52, 91, 131, 146, 149, 150), nebo objektům, jež respektovaly (hr. 7a, 7b, 64, 122, 139, 142, 182). Dva hroby byly v superpozici se sídlištními objekty (hr. 17 zahlouben do výplně obj. 6, hr. 170 ležel na dně obj. 305).

Pro datování skrčených pohřbů na jižním předhradí není mnoho opor; určitý časový rámec poskytují nádoby z hrobů 7a a 133. Patří k vyspělé středohradištní keramice a v systému členění a datování keramiky z Pohanska (DOSTÁL 1975, 167–170) je možno je klást do druhé čtvrtiny 9. století; představují tak dolní hranici tohoto rámce. Horní hranici, přelom 9. a 10. století, pak naznačuje tuhový stěp pod holení kostry v hr. 122 a neodporuje tomu ani časové zařazení bronzových kroužkových náušnic s uzlíčky a s trubičkovitým závěskem z téhož hrobu, stejně jako stratigrafická situace z hr. 17. Ten byl zahlouben do výplně protáhlé obytné zemnice č. 6, v jejímž inventáři byla nalezena nádoba skupiny IV (podle členění B. Dostála), náležící do první poloviny 9. stol.

Těmito čtyřmi alespoň do jisté míry datovatelnými skrčenými hroby je naznačeno časové zařazení ostatních analogicky uložených hrobů; zjištění ovšem nepřináší žádný nový poznatek, protože do tohoto širokého časového rozmezí téměř celého 9. stol. spadají všechny zatím prozkoumané hroby na jižním předhradí, aniž by bylo mezi nimi možno zjistit alespoň na základě horizontální sratigrafie časovou posloupnost. Důvody, které vedly obyvatele sídlištní aglomerace na jižním předhradí k takto modifikovanému uložení některých mrtvých, zůstávají stále nejasné. Pokud by vycházely z opatření proti negativnímu působení vampýrů je nutno připustit, že každý osmý až devátý zemřelý včetně dětí byl pokládán za možného revenanta. Přitom v ostatních hrobech se nenalezly žádné doklady jiných známých protivampyrických zásahů, ačkoliv v areálu opevněného hradiska Pohanska doloženy jsou. Jde o hroby, prozkoumané v úseku navazujícím na východní bránu hradiska (DOSTÁL 1984), které byly prav-

děpodobně situovány u cesty, vedoucí z hradiska k bráně; pohřbení jsou uloženi na břiše nebo staženi do úzkého obalu a není vyloučeno také překrytí kameny (DOSTÁL 1984,); tato úprava nebožtěků v kombinaci s jejich uložením u cesty, které napomíná na zákazy Břetislava I. (1039) a Břetislava II. (1092) „pohanského“ pohřbívání na rozcestích (NIEDERLE 1911, 276), může ukazovat na eliminaci určitých mrtvých mimo ostatní prostory, užívané k pohřbívání.

Další lokalitou na níž je možno zaznamenat častější výskyt skrčených pohřbů uložených na boku je nekropole u slovanské kultovní stavby v Mikulčicích na Klášteřsku (KLANICA 1985). Z. Klanica uvádí, že z 315 zde prozkoumaných hrobů bylo nejméně 7% koster uloženo v různě skrčených polohách a tyto skrčené pohřby byly tak jako na Pohansku rozptýleny po celé ploše pohřebiště (KLANICA 1985, 533, obr. 39). Není možno je blíže datovat, protože byly vesměs bez jakéhokoliv vybavení a rovněž jejich poloha vzhledem ke kultovní stavbě až na výjimky nedovoluje určit, zde ji respektovaly a byly s ní současné, nebo spadají do mladší fáze až po zániku stavby. Vzhledem k tomu, že řada koster byla velmi špatně zachována, není u většiny skrčených pohřbů (uvedených v popisu hrobů) zjištělný věk ani pohlaví. Z. Klanica klade počátky kostrového pohřbívání na Klášteřsku k polovině 9. stol. a jeho závěr až za přelom 9. a 10. stol. (KLANICA 1985, 534).

Jinou možností sledování této anomálie v pohřebním ritu poskytuje pohřebiště v poloze Za kostolom na Devínskej Kobyle, kde bylo prozkoumáno 122 velkomoravských hrobů a podle jejich popisu 12 z nich, tj. téměř 10%, bylo uloženo ve skrčené poloze na pravém nebo levém boku (PLACHÁ, HLAVICOVÁ, KELLER 1990, 36 až 76). Také zde byly tyto hroby bez milodarů a kromě 4 dětských a 1 nedospělého jedince nebyl jejich věk a pohlaví určen. Častěji byli mrtví uloženi na levém boku (7x), ve 4 případech na pravém a u jednoho (hr. 36) není tento údaj uveden; v orientaci měl převahu směr SZ–JV (5x) tuto orientaci však má na tomto pohřebišti více jak 50% všech hrobů; méně byla zastoupena orientace SV–JZ (2x) a JZ–SV (1x), Z–V (2x) a V–Z (1x). I když také zde byly skrčené hroby rozloženy na téměř celém pohřebišti, jejich převaha ležela ve východní polovině, kde tvořily téměř skupinu hr. 61, 63, 67, 70, 71 a nebo alespoň dvojici hr. 21, 22; jejich orientace však nebyla shodná (PLACHÁ, HLAVICOVÁ, KELLER 1990, tab. 20 příloha). Na rozdíl od Pohanska se na zdejším pohřebišti vyskytují jiné hroby, které prokazují i další známá opatření proti vampýrům (hr. 34, 62, 85 poloha na břiše) a dva z nich hr. 34 a 62 je možno přiřadit ke skupině skrčených hrobů ve východní části pohřebiště. K datování skrčených hrobů v poloze Za kostolom scházejí upřesňující chronologické opory; z publikoveného vyhodnocení všech hrobů je možno soudit, že spadají do druhé poloviny 9. stol..

Jako třetí příklad pro srovnání sledovaného způsobu ukládání mrtvých je možno uvést zjištění z prozkoumané části sídliště v Mužli Čenkově, jehož II. fáze spadá do 9. stol. (HANULIAK, KUZMA, ŠALKOVSKÝ 1993). Jde o sídliště, které se vysokou koncentrací své zástavby výrazně odlišuje od našich

dosud známých opevněných i otevřených sídlišť 9. stol. a zřejmě tato skutečnost do jisté míry ovlivnila také zdejší netypický způsob pohřbívání. 12 hrobů s 13 pohřby, které autoři kladou do velkomoravské fáze sídliště, bylo situováno uvnitř zástavby mezi jednotlivé objekty nebo do výplně starších objektů a dva z těchto hrobů (hr. 8 dítě, hr. 12 muž) obsahovaly skrčené kostry, uložené na pravém boku. Celkový počet skrčených pohřbů tu dále zvyšují nálezy mrtvých, pohřbených v zásobnicových jamách (celkem 6 obj. 71, 297, 336, 438, 488, 489), z nichž 4 (obj. 71, 297, 336, 438) spadají do sledované kategorie. Autoři výzkumu upozorňují, že poloha mrtvých v zásobních jamách byla patrně pietně upravována a nešlo tedy jen o pouhé vhození těla do jámy a její zasypání. U jednoho pohřbu (obj. 336 dospělý muž) byla dokonce nádoba, kterou autoři pokládají za milodar. S výjimkou pohřbu v obj. 297 (nedosp. jedinec na levém boku) bylo ostatních 5 uloženo na pravém boku; 2x byli mrtví orientováni V–Z (obj. 71 a 336), všechny ostatní pohřby měly zcela rozdílnou orientaci. Autoři výzkumu předpokládají, že opevněné sídliště na terase Dunaje mělo v dosahu své občinové pohřebiště a že uvedené netypicky uložené nebo umístěné pohřby (mezi sídlištními objekty, v zásobnicích) nejspíše souvisejí s předkřesťanskou pohanskou vírou a obavami z vampýrů (HANULIAK, KUZMA, ŠALKOVSKÝ 1993, 165 až 167).

Tento jen zběžný přehled o frekvenci jednoho druhu ne běžného způsobu ukládání mrtvých v hrobech a na pohřebištích 4 lokalit (Pohansko jižní předhradí, Mikulčice Klášterisko, Devínska Kobyla Za kostolom, Mužla Čenkov) si naprosto nedělá nárok na vyčerpání všech informací, které uvedená pohřebiště poskytla a rovněž nepředpokládá, že by tyto 4 příklady byly ve velkomoravské sféře jediné. Jeho cílem je pouze naznačit, že jednoznačný výklad tohoto určitého jevu v pohřebním ritu neodpovídá bezesbytku situacím, které byly zjištěny na jednotlivých lokalitách. Pokud uvažujeme o závěrech, které vyplývají ze zjištěných skutečností, lze konstatovat, že sledovaná odchylka pohřebního ritu je nesporně spojena s předkřesťanskými věrskými představami a mohla být proto převážně uplatňována mimo kostelní hřbitovy (tam jen zcela ojediněle) a zejména v prostředí, kde christianizace ještě nebo opět nebyla prosazována zcela závazně (KLANICA 1985; HANULIAK, KUZMA, ŠALKOVSKÝ 1993). Při porovnání údajů ze sledovaných lokalit se mezi nimi projeví určité rozdíly, které dovoluují uvažovat o jejich diferenciaci do dvou skupin. Do jedné skupiny bych zařadila pohřebiště na Devínskej Kobyle Za kostolom a hroby uvnitř sídliště v Mužle Čenkove jako reprezentanty lokalit, na nichž bylo na pohřebišti vylučeno zvláštní místo nebo část pro pohřbívání obávaných mrtvých (Devínska Kobyla Za kostolom), nebo tito mrtví byli pohřbíváni mimo užívané pohřebiště (Mužla Čenkov). U této lokality by však v takovém případě bylo nutno souhlasit s předpokladem, že zde existovalo skutečné pohřebiště, které nebylo dosud objeveno; pokud by tomu tak nebylo, je nutno hledat vysvětlení tohoto jevu ve specifických podmínkách zdejšího sídliště, které bylo zjevně prostorově omeze-

no a proto zde docházelo až k extrémní koncentraci zástavby. Druhou skupinu charakterizovanou poměrně velkým procentuálním zastoupením skrčených pohřbů uložených na boku (Mikulčice–Klášteřsko, Pohansko–jižní předhradí) je možno pokládat za místa, v jejichž prostředí bylo možno z rozmanitých důvodů nedodržovat důsledně závazný způsob pohřbívání. Na Klášteřsku převládala tradice kultovního předkřesťanského okrsku, který nebyl následně posvěcen postavením křesťanské svatyně, na jižním předhradí Pohanska nálezy z celé sídlištní aglomerace připouštějí hypotézu o etnické nehomogenosti obyvatel. Jak na Klášteřsku tak na jižním předhradí se antropologický materiál velmi špatně dochoval, ale přesto je z něj patrné, že velká část sledovaných pohřbů byla dětských nebo nedospělých jedinců. Důvody, proč byli mrtví pochováni tímto způsobem pak nemusely plynout z protivampyrických opatření, ale z příčin jednodušších: rigor mortis, menší význam přikládány smrti dítěte (STLOUKAL, VYHNÁLEK 1976), smrt v křečích (tetanus), nepřináležítost k místní komunitě atd. Stojí za povšimnutí, že na Klášteřsku byly ojediněle zjištěny také hroby, které prokazovaly rovněž použití striktních protivampyrických zásahů (hr. 1375) a na Pohansku byla prozkoumána část pohřebiště (u východní brány), kde byli v téže době pravděpodobně ukládáni revenanti.

Tyto zcela pracovní, předběžné a nepropracované úvahy, vzniklé na základě analýzy hrobů a pohřebiště na jižním předhradí Pohanska jsou zatím jen námětem, jehož pravdivost bude třeba dále ověřovat na dalších lokalitách, při vyčerpání všech zjistitelných skutečností a zejména při využití širších souvislostí.

LITERATURA

- BIALEKOVÁ, D. 1982: Slovanské pohřebisko v Závade. SIA 30/1, 123–164.
- BORKOVSKÝ, I. 1939: Skrčené pohřby doby knížecí v Čechách. PA n. f. VI VIII, 134.
- BORKOVSKÝ, I. 1948: Pohřebiště obchodníků z doby knížecí v Praze I. Slavia Antiqua I, 469.
- DOSTÁL, B. 1966: Pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.
- DOSTÁL, B. 1984: Východní brána hradiska Pohanska. SPFFBU E 29, 143–166.
- EISNER, J. 1952: Devínská Nová Ves. Bratislava.
- HANULIAK, M., KUZMA, I., ŠALKOVSKÝ, P. 1993: Mužla Čenkov I. Osídlenie z 9. 12. stor. AÚ SAV Nitra.
- HRUBÝ, V. 1955: Staré Město. Velkomoravské pohřebiště na Valách. Praha.
- CHROPOVSKÝ, B. 1962: Slovanské pohřebisko v Nitre na Lupke. SIA 10/1, 175–240.
- KLANICA, Z. 1985: Mikulčice Klášteřsko. PA 76/2, 474–539.
- KRUMPHANZLOVÁ, Z. 1961: K otázce vampyrismu na slovanských pohřebištích. PA 52/2.
- KRUMPHANZLOVÁ, Z. 1964: Zvláštnosti ritu na slovanských pohřebištích v Čechách. Vznik a počátky Slovanů V, 177–215.
- KRUMPHANZLOVÁ, Z. 1971: Počátky křesťanství v Čechách ve světle archeologických pramenů. PA 62/2, 406–456.
- MAREŠOVÁ, K. 1983: Uh. Hradiště Sady. Staroslovanské pohřebiště na Dolních Kotvicích. Brno.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. 1962: Belobrské pohřebisko v Rovince, okres Bratislava vidiek. AR 14, 657–681.
- NIEDERLE, L. 1911: Slovanské starožitnosti. Život starých Slovanů. D I/1. Praha.

- NIEDERLE, L. 1953: Rukověť slovanských starožitností. Praha.
- PLACHÁ, V., HLAVICOVÁ, J., KELLER, I. 1990: Slovanský Devín. Bratislava.
- POULÍK, J. 1957: Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic. I. Zpráva za r. 1954-56. PA 48, 241-388.
- STLOUKAL, M., VYHNÁLEK, L. 1976: Slované velkomoravských Mikulčic. Praha.
- VALLÁŠEK, A. 1962: K niektorým otázkam pohrebného ritu na slovanských kostrových pohrebiskách. Sb. FFUK (Musaica), XIII/II, 33-41. Bratislava.
- VÁNA, Z. 1990: Svět slovanských bohů a démonů. Praha.
- VIGNATIOVÁ, J. 1992: Pokračování výzkumů na jižním předhradí Pohanska u Břeclavi. Jižní Morava, roč. 29, sv. 32, 55-63.
- VIGNATIOVÁ, J. 1993: Výsledky archeologického výzkumu na jižním předhradí Pohanska u Břeclavi v roce 1992. Jižní Morava, roč. 30, sv. 33, 253-256.
- VIGNATIOVÁ, J. 1994: Výsledky výzkumu na jižním předhradí Pohanska u Břeclavi v roce 1993. Jižní Morava, roč. 31, sv. 34, 213-217.

MARGINALIEN ZUM BEERDIGUNGSRITUS IN DER VORBURG VON POHANSKO

In der Siedlungsagglomeration südlich von der Burgstätte in Pohansko wurden in den Jahren 1975-79 neben mehr als 400 Siedlungsobjekten auch 201 Skelettgräber untersucht, die keine selbständige Grabstätte bildeten, aber innerhalb der Bebauung situiert waren. In zwei Fällen war ihre Konzentration größer und sie können für kleine Grabstätten gehalten werden (Nr. I und II), die übrigen Gräber bildeten entweder kleine Gruppen, oder wurden einzeln unter die Objekte plaziert. Bei ihrer Analyse wurde eine verhältnismäßig große Anzahl beerdigter Menschen, die in Hocklage auf der rechten oder linken Hüfte beigesetzt wurden, festgestellt, das heißt auf jene Art, die meistens als gegenvampirische Maßnahme interpretiert wird. Hier sind jedoch 21 solcher Beisetzungen vorgekommen (5 Frauen, ein Mann, 8 Kinder, 5 Erwachsene ohne Feststellung des Geschlechts und zwei Personen ohne Feststellung des Geschlechts und des Alters) von der Gesamtzahl 173 Beerdigungen, bei denen die Lage bestimmbar war. Diese Gräber waren an keiner bestimmten Stelle konzentriert, sondern sie waren ohne jede Wechselbeziehung im Raum der ganzen Siedlung verstreut; ihre Orientierung war auch nicht einheitlich und meistens war sie dem Siedlungsobjekt oder dem Grab angepaßt, in deren Nähe der Tote beigesetzt wurde. Nur in drei Gräbern waren Liebesgaben vorzufinden (keramische Gefäße und in einem Fall hatte eine Frau an den Schläfen je vier Bronzeringe des Typs aus der Donaueggen, die auf die Einreihung in die 2. Hälfte des 9. Jhs. hinweisen. Mehr als 12% der Gesamtzahl der Gräber entzieht sich also auf bestimmte Weise der üblichen Norm und falls diese Abweichung eine Maßnahme für die Verhütung schädlicher Kräfte bedeutete, dann würde jeder achte bis neunte Verstorbene für einen möglichen Vampir gehalten werden.

In der Mehrheit der großmährischen Grabstätten, insbesondere in den zentralen Burgstätten und auf Kirchenfriedhöfen ist die Anzahl der Gräber mit Belegen für gegenvampirische Eingriffe sehr klein und solche Gräber liegen an den Rändern der Grabstätten oder sind auf einer bestimmten Stelle konzentriert. Eine größere prozentuelle Vertretung von Beerdigungen in Seitenhocklage auf der Hüfte kam erst in einigen verhältnismäßig neu publizierten Lokalitäten vor und die Erkenntnisse über sie sind mit der Situation in der südlichen Vorburg von Pohansko vergleichbar. Es handelt sich um Mikulčice-Klášteřisko (Klanica, 1985), Devínská Kobyla-Za kostolom (Plachá, Hlavicová, Keller 1990) und in gewissem Maße auch um Mužla-Čenkov (Hanuliak, Kuzma, Šalkovský 1993). Die Grabstätte auf Klášteřisko in Mikulčice (315 Gräber) entstand in einem Raum, wo nach Z. Klanica ein vorchristlicher Kultbau stand und die hiesigen Skelettgräber fallen in die 2. Hälfte des 9. Jhs. bis ins 10. Jahrhundert; mindestens 7% der Toten wurde in Seitenlage beigesetzt. In Devínská Kobyla-Za kostolom wurden von 122 Gräbern 12 Beisetzungen in Seitenhocklage auf der Hüfte (fast 10%) festgestellt. In dem untersuchten Teil des außerordent-

lich dicht bebauten Siedlungsgebiets in Mužle-Čenkov wurden 13 Beisetzungen abgedeckt (2 in Seiten-Hocklage) aus der großmährischen Phase, die unter den Objekten gelagert waren und weitere 6 (4 in Seiten-Hocklage), die in Vorratsgräbern gefunden wurden. Durch den eingehenderen Vergleich der Situierungen und Beschreibungen der Gräber kann man die angeführten Lokalitäten in zwei Typen teilen. Die Seitenlage-Beisetzungen in Devlnská Kobyla-Za kostolom kann man als Beerdigungen von gefürchteten Toten — Vampiren betrachten, weil die meisten jener Gräber in einem bestimmten Teil (dem östlichen) des Friedhofs konzentriert sind und in ihrer Nähe gibt es auch weitere Gräber mit Belegen für gegenvampirische Praktiken (Bauchlage). Auch die Beerdigungen in Mužle-Čenkov gehören höchstwahrscheinlich zu dieser Kategorie, allerdings unter der Voraussetzung von M. Hanuliak und P. Šalkovský, daß zu der Siedlung eine selbstständige Grabstätte gehörte, die bisher noch nicht entdeckt wurde und daß nur außergewöhnliche Tote außerhalb dieses Areals beigesetzt wurden. Zum anderen Typ der Lokalitäten kann man Klášterisko und die südliche Vorburg von Pohansko reihen, wo die in Seiten-Hocklage beigesetzten Toten nicht separiert wurden und mit den anderen Beigesetzten zusammenliegen. Es waren unter ihnen verhältnismäßig zahlreich Kinder vertreten. Diese Lokalitäten kann man als Örtlichkeiten betrachten, wo es nicht immer verpflichtend war, den üblichen Beerdigungsritus einzuhalten; Die Traditionen der vorchristlichen Kultstelle in Klášterisko und die Möglichkeit der ethnischen Inhomogenität der Bewohner der südlichen Vorburg von Pohansko könnten auch andere Ursachen für jene Beerdigungsart andeuten, als die magischen Praktiken allein (rigor mortis, die kleinere Bedeutung des Kindestodes, die Nichtangehörigkeit zur örtlichen Kommunität u. dgl.). Erst der Vergleich mit weiteren zahlreichen Gräberkomplexen aus anderen Lokalitäten wird jedoch die Möglichkeit bieten, diese vorläufige Arbeitshypothese zu überprüfen.